

NOUCENTISME: CIUTAT I SALUBRITAT. (BARCELONA 1900 – 1929)

SABATÉ i CASELLAS, Ferran

RESUM: S'analitza els aspectes de la salut pública que van preocupar a la ciutat de Barcelona, durant el traspàs del segle XIX al XX, període conegut com el Noucentisme. Es volia convertir Barcelona en la capital europea de la mediterrània. El projecte guanyador fou el Pla Jaussely que proposava una ciutat diversa i monumental, i fou aprovat l'any 1907. La primera dècada del segle XX fou la dels congressos: Primer Congrés d'Higiene de Catalunya (1906) i "Primer Congreso de Gobierno Municipal" (1909). També es crearen estructures com l'Institut Municipal d'Higiene (1906), i el Museu Social de la Diputació (1909), que es preocuparia pels habitatges dels obrers. El 1913 s'iniciaran els Congressos de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana. A la segona i tercera dècada es materialitzaran algunes de les propostes a través de les institucions públiques o de les institucions cíviques.

Paraules claus: Salut Pública a Barcelona. Noucentisme. Primer Congrés d'Higiene de Catalunya. "Primer Congreso de Gobierno Municipal".

RESUMEN: Se analiza los aspectos de salud pública que preocuparon a la ciudad de Barcelona, durante el traspaso del siglo XIX al XX, periodo conocido como el "Noucentisme". Se quería convertir a Barcelona en la capital europea de la mediterránea. El proyecto ganador fue el Plan Jaussely que proponía una ciudad diversa y monumental, y fue aprobado el 1907. La primera década del siglo XX fue la de los congresos: "Primer Congrés d'Higiene de Catalunya" (1906) i "Primer Congreso de Gobierno Municipal" (1909). También se crearon estructuras como el Instituto Municipal de Higiene de Cataluña (1906) y el Museo Social de la Diputación de Barcelona (1909), que se preocuparía por las viviendas de los trabajadores. El 1913 se iniciaron los "Congresos de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana". En la segunda y tercera década se materializan algunas de las propuestas a través de las instituciones públicas o de las instituciones cívicas.

Palabras claves: Salud Pública a Barcelona. "Noucentisme". "Primer Congrés d'Higiene de Catalunya". "Primer Congreso de Gobierno Municipal".

Amb el traspàs del segle XIX al XX, es produeix a Catalunya un recanvi ideològic (1) conegut com a Noucentisme, l'influència del qual es farà notar en tots els àmbits de la vida pública durant el primer terç del segle vint. Aquesta transició del Modernisme al Noucentisme fou gradual, però evident en molts camps: el polític, el social, l'artístic, l'urbanístic i àdhuc el sanitari.

El Noucentisme, pel que té de fenomen utòpic –en l'ordre polític, social, cultural o nacional- dins un projecte de renovació i modernitat (2), aspira a la construcció d'una realitat nova, arbitrada a voluntat. Aquesta planificació de la vida pública abastarà quasi tots els àmbits possibles, inclòs el socio-sanitari, i començarà molt precoçment.

En l'àmbit polític, això es fa palès amb l'aparició d'una nova força política, la Lliga Regionalista, coneguda també com el partit industrial, orientada cap a la progressiva conquesta dels aparells de l'administració. El seu objectiu és la regeneració i modernització esglaonada de tot l'Estat, des de la base. El primer pas fou donat ben aviat, el 1901, amb l'entrada de regidors a l'Ajuntament de Barcelona; que es reforçà en les eleccions de 1905, quan el control del Municipi fou acompanyat d'una majoria a les diputacions i amb una presència remarcable al Parlament de Madrid. Amb això, el catalanisme cultural i romàntic del XIX, esdevingué l'estímul d'una nova etapa en la qual: industrials, polítics i professionals, intentaren transformar la vida pública a partir de la nova ideologia. La doctrina amb què els polítics com Cambó, Vidal i Guardiola o Puig i Cadafalch s'enfronten amb els problemes de l'Ajuntament de Barcelona, correspon a una nova concepció de la funció pública.

A partir del mite de la ciutat (3), de la dicotomia o antinòmia entre ruralia i ciutadania, neix el concepte modern del municipalisme, que està en la base del programa polític del Noucentisme. El nou municipalisme volia dir, primerament, un capgirament de la balança dels poders, en el sentit de sobreposar el poder local al central, en atribuir-li a aquell un ampli ventall de responsabilitats, mal gestionades per aquest últim o, simplement, considerades fins aleshores pròpies de la iniciativa privada. Les competències municipals decimonòniques comprenien un nombre molt limitat de serveis com: la vialitat, el clavegueram o el control de l'edificació; la resta quedava en mans privades o de l'estat. Doncs bé, els nous polítics de la Lliga, atribuïen a l'administració local, un àmbit de responsabilitats molt més ampli.

En segon lloc, pren cos l'idea d'una gran metròpoli, com a eina de creixement industrial i de modernització (4). Era a partir del projecte de les ciutats capital d'una regió econòmica, des d'on calia pensar en una vertadera modernització, ja que permetria la racionalització de la producció i el consum, tant de bens materials com espirituals.

Per dur a terme aquest programa, es desplegaren una sèrie de recursos i idees –entre els quals trobem els de tipus sanitari, encara que de forma instrumental i no finalista- que ens cal ordenar, analitzar i sobretot, interpretar, per entendre la Catalunya del segle XX.

De quina manera es relacionen Ciutat i Salubritat en el Noucentisme?. L'anàlisi de l'evolució urbana de Barcelona en el primer terç del segle XX ens en proporciona les claus interpretatives.

L'any 1900, el jove arquitecte Josep Puig i Cadafalch publicà a "La Veu de Catalunya" un article titulat: "*La Barcelona d'anys a venir*"(5), en que planteja el desenvolupament de la ciutat com un veritable motor polític, econòmic, social i cultural. En aquest article es presenten sintetitzades moltes de les pautes que posteriorment - ja des de dins de l'Ajuntament de Barcelona- s'intentaran aplicar. Un nou article periodístic d'en Puig i Cadafalch del 1905, titulat: "*A votar! Per l'Exposició Universal*" (6), presenta els plans i els arguments per convertir a Barcelona en la capital europea de la mediterrània, proposant l'Exposició com a motor.

Recordem que el 1903 es convocà el "Concurso Internacional sobre anteproyectos de enlace de la zona de Ensanche de Barcelona y de los pueblos agregados". El projecte (7) guanyador fou el de l'arquitecte tolosà Leon Jaussely, que proposava una ciutat diversa i monumental, jerarquitzada, amb una estructura organicista i complexa, allunyada del uniformisme del Pla Cerdà. El Pla Jaussely fou aprovat definitivament el 1907, com el projecte de la ciutat metropolitana, de "La gran Barcelona"(8).

La nova imatge urbana, tenia tres eixos d'actuació. Primerament, la reforma interior del centre històric de la ciutat, per donar-li monumentalitat i representativitat. Segonament, la política d'espais verds, en relació a la descentralització urbana i a la funció higiènica que se'ls –hi atribueix. Tercer, la nova escala dels serveis municipals: educació, transports, habitatge, sanejament, serveis socials, etc.

Si aquest era el programa dels industrials i polítics, quina era la visió dels tècnics i els intel·lectuals? i, quin paper hi tenia que jugar la salubritat en aquest projecte noucentista? La primera dècada del segle XX, fou la dels congressos, que marcarien l'orientació a seguir en els diferents àmbits de la renaixent personalitat catalana. Foren organitzats per entitats cíviques, per desvetllar el renaixement i la modernització de Catalunya. En el nostre àmbit, cal mencionar el Primer Congrés d'Higiene de Catalunya i el "Primer Congreso de Gobierno Municipal", que explicitaren les línies d'actuació salubrista del Noucentisme.

El Primer Congrés d'Higiene de Catalunya l'any 1906, promogut per l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya(9), realitzà una enquesta a tots els municipis de Catalunya, per conèixer la

morbilitat i mortalitat general i específica, per a menors de cinc anys, per infeccions, per tuberculosi i per l'apoplexia. Les causes identificades pels Drs. A. Presta i E. Xalabarder foren: “

- 70% falta de desaigües (a les cases i les poblacions)
- 57% falta d'limpiesa (a les cases i les poblacions)
- 49% falta d'aigua potable (a les cases i les poblacions)
- 37% alimentació insuficient i de mala qualitat
- 30% alcoholisme
- 17% excés de treball
- 17% ignorància, especialment de la higiene
- 10% per les indústries tòxiques”

Aquest diagnòstic epidemiològic, deixa clares les causes de malaltia a principis del segle XX a Catalunya.

A la segona secció, s'exposà les “Epidèmies: circumstàncies observades a Catalunya que afavoreixen la difusió i manera d'evitar-les”, on s'explica que les condicions de treball, habitatge i urbanisme, afavoreixen la difusió de les infeccions, junt amb la precarietat en l'alimentació i la higiene personal, segons els Drs. C. Calleja, A. Gibert, R. Pla i Armengol, i S.Xumetra. El Dr. F.Ricart parlà del “Abastecimiento de aguas potables y desagües en las poblaciones”, exposant la necessitat que totes les poblacions disposessin del subministrament d'aigua potable, diferenciada de l'aigua industrial o per a regadiu; així com de la xarxa de recollida d'aigües pluvials i aigües brutes.

A la tercera secció, el Dr. E.Monturiol exposà les “Condicions de l'habitació obrera a Catalunya” amb una minuciosa descripció dels tipus existents en barris antics, suburbis de grans ciutats, a les noves colònies industrials, etc. En tots els casos, aquestes vivendes eren antihigieniques per manca de ventilació, aïllament tèrmic, serveis sanitaris i espai físic pel nombre d'habitants. A continuació descriu els prototipus de bons habitatges pels obrers adaptats a cada circumstància. També, com es podien reformar les ja existents, per fer-les més saludables. I finalment, la promulgació d'ordenances que garantissin la salubritat de les vivendes obreres.

Aquesta preocupació salubrista era compartida per professionals d'altres disciplines, com el dret o l'economia. Entre 1907 i 1908, Vidal i Guardiola fou becat per la Diputació, per estudiar l'organització municipal a l'àmbit germànic. A través d'una sèrie d'articles a la revista “La Cataluña” (10) d'aquells anys, donà a conèixer el que es coneix com model prussià, basat en un major protagonisme dels municipis, en tres eixos principals: bona administració, educació i higiene pública. Ell fou el primer a proposar la realització de

congressos de govern municipal, per millorar la capacitat d'aquestes institucions i dels seus funcionaris, al servei de la modernització del País. L'educació pública, a través de la creació d'escoles primàries i professionals municipals. I la lluita contra les altes taxes de mortalitat –especialment infantil-, a través dels serveis de neteja municipal, clavegueram, una xarxa de banys públics, serveis de desinfecció sanatoris anti-tuberculosos, i la construcció de parcs i jardins als nuclis urbans.

En aquests mateixos anys, Vallès i Pujals (11), correligionari de l'anterior, en una sèrie de conferències presentà el model municipal anglosaxó, amb el concepte de "*socialisme municipal*". Aquest pretenia potenciar l'autonomia regional, municipal i de barri, així com promoure el control del bon govern per part dels ciutadans. Representant del sector més radical de la Lliga, sintetitzà els principals instruments del socialisme urbà que són: 1/ Salubritat i higiene de les poblacions; 2/ Parcs i jardins públics; 3/ Municipalització de serveis; 4/ Política obrera; 5/ Altres medis: beneficència, cementiris, etc.

El primer punt inclou "donar als carrers la deguda amplada; la construcció d'un completíssim i perfeccionat sistema de clavegueram; una alta acció fiscalitzadora en tot el que fa referència als aliments; un bon servei de desinfecció; i sobretot, emprendre una campanya en pro de l'habitació higiènica". En aquest sentit proposà: 1/ L'establiment de "Registre sanitari de les cases"; 2/ "Que els ajuntaments es dediquin a la construcció de cases per a gent pobre; 3/ "La destrucció de barris malsans", que en el cas de Barcelona realitza la Reforma interior que "per això té un caràcter altament social, a més dels altres que pugui tenir"

En el segon punt, Vallès i Pujals al·ludeix al model de la ciutat-jardí, quan assenyala que "l'evangeli de les modernes ciutats es rusticar la ciutat, en compenetrar la ciutat amb el camp, i això sols es logra per medi de grans parcs i jardins" que tenen, segons Vallès, una funció netament reproductora: "és una necessitat, tan apremiant com la d'alimentar-se, la de disposar d'espais oberts".

El tercer punt –la municipalització dels serveis- és el més destacat. "El municipi es converteix en productor de determinats objectes i serveis, a fi de facilitar-los als seus administrats en millors condicions de preu o de qualitat de les que els hi proporcionen les empreses privades"

El quart punt porta per títol: "La intervenció del poder públic en les relacions entre el capital i el treball". Aquestes idees seran desenvolupades en el Congrés de govern municipal, com un camí que cal recórrer. Els "altres medis" del cinquè punt són molt importants: desenvolupar la beneficència, reglamentació de cementiris, desgravació dels consums, etc. Incideixen totalment en el benestar de les poblacions.

Amb aquesta preparació, s'arribà el 1909 al Congrés de govern municipal, organitzat i dirigit per la Joventut Nacionalista de la Lliga Regionalista (12). Per a un sector important dels economistes i els urbanistes del primer terç del segle XX, el Congrés fou el punt de partença de moltes de les línies d'actuació de la política urbana a Catalunya, i el pas inicial per a un conjunt d'iniciatives institucionals que es desenvoluparen als anys següents a partir de l'estructura dels ajuntaments, la Diputació de Barcelona i la Mancomunitat de Catalunya.

L'enunciat dels temes presentats al Congrés, és prou aclaridor de l'orientació i el contingut socio-sanitari de moltes de les seves propostes. La primera secció és de caràcter genèric, per establir les orientacions generals.

A la "Segunda Sección: Cultura, Arte y Acción Social" trobem:

- El municipio y la enseñanza*, per Luis de Zulueta
- La política social del municipio*, per A. Pont i Llordà
- Acción local contra el alcoholismo*, per M. Moragas
- Municipalización de las bolsas de trabajo*, per J. Ruiz Castellà
- La ciudad jardín*, per Cipriano de Montoliu
- Las casas económicas*, per S. Selles Baró

A la "Tercera Sección: Urbanización, Obras públicas e Higiene" trobem:

- Servicio de basuras*, per F. Armenter
- El subsuelo de las grandes urbes en relación con la tuberculosis*, per Domenech Estapà
- Funciones de los municipios ante los problemas de la Higiene*, per Academia de Higiene de Cataluña: Drs. Agell, Raduà, Xalabarder, Teixidor, Soley, Cirach, Verderau, Gispert, Illas, Bofill, Anguera, Soler i Raspall. Subdivideixen el tema en cinc apartats:
 - "1/ Investigación: estadística, demografía, epidemiología, natalidad, nupcialidad y defunciones.
 - 2/ Función preceptiva: abastecimiento de agua potable y desagües; emplazamiento de cementerios, mataderos, depósitos de basuras, etc; inspección de establecimientos e industrias.
 - 3/ Función ejecutiva: organización beneficencia municipal y dispensarios, asilos, hospitales, etc.
 - 4/ Mancomunidad de municipios para la prestación de algunos de estos servicios
 - 5/ Juntas municipales de sanidad: composición, funciones, dotación, etc.
- *Funciones de los municipios respecto a la investigación y represión de las falsificaciones y alteraciones de los alimentos*, per A. Riera Sallent. Explica

que, en el món romà, els “ediles” que procedeix del llatí *edere*=menjar, tenien la funció de vigilar el proveïment de queviures a les poblacions.

-El abastecimiento de aguas de Barcelona y su evacuación, pel doctor Menacho

-Las colonias escolares y la higiene de la ciudad , per R. Juncà i Calvet

-Contra el polvo y el humo de las ciudades, per J. Blanch i Benet

Com es desprèn dels temes exposats en aquest Congrés, les intervencions socio-sanitàries hi tenen un paper fonamental en l'acció municipal del Noucentisme.

Des de la perspectiva institucional i social, hi ha una sèrie de fets que marcaran aquesta evolució.

L'any 1901, el Dr. Ramon Turró fou nomenat Director del Servei d'Higiene Urbana de l'Ajuntament de Barcelona, per millorar les condicions de salubritat i lluitar contra els brots epidèmics que es declaraven a la ciutat. L'any 1906, després de les segones eleccions amb majoria de la Lliga, es reorganitzaren i agruparen els serveis d'higiene urbana i el laboratori microbiològic, per donar lloc a l'Institut Municipal d'Higiene, al capdavant del qual hi queda el mateix Dr. Turró, per prendre cura de tots els aspectes de la salut pública de Barcelona. Recordem que en aquest període, la ciutat de Barcelona és veïa afectada per diversos brots i epidèmies de Pesta (1905, 1920, 1922, 1925); de Còlera (1911), de Febre Tifoide (1914), de Grip (1919), etc. Amb taxes importants de morbiditat i mortalitat (13).

La creació del Museu Social el 1909, per la Diputació de Barcelona presidida per en Prat de la Riba, constitueix un altre element de l'engranatge noucentista. Entre altres aspectes, s'ocupà del problema de l'habitatge per als obrers, que era escàs i insalubre. L'encarregat d'aquesta àrea fou en Cebrià de Montoliu, que ja feu una exposició preliminar al Congrés de govern municipal. En sintonia amb les corrents més avançades dels països industrials de l'Europa occidental, propugnava la creació de ciutats-jardí, que recollissin els beneficis de la ciutat i del camp alhora ; la síntesi entre ruralitat i urbanitat. L'any 1910 fou present al “Congrés i exposició de Construcció Cívica” de Berlín, de gran transcendència en aquest àmbit a la primera meitat de segle. El 1911, el govern espanyol promulgà una “Llei de cases barates” amb tímides mesures de caràcter fiscal, i pocs resultats pràctics. El 1912, promoguda pel Museu Social, es creà: “La Sociedad Cívica La Ciudad Jardin” per fer realitat aquest projecte. Entre 1914 i 1924, editaren una revista titulada “Butlletí de la Ciutat Jardí”, primer en Castellà i després en Català, amb la participació de destacades figures d'aquest moviment internacional. Al proemi de la revista deia que la Societat pretenia <Promover el desarrollo y reforma de las poblaciones, según planes racionales y metódicos, que aseguren para el presente y el porvenir, su higiene, su belleza y su eficacia como instrumentos de progreso social y económico>.

El 1913, Cebrià de Montoliu publicà el seu llibre “Las modernas ciudades y sus problemas”, en que exposa abastament el seu pensament i les seves propostes (14).

Des d'una perspectiva més socialista, Xavier Calderó publicà l'any següent: “L'habitatge popular, cases i hotels per a obrers, empleats i estudiants”, basant-se en l'experiència belga de la petita propietat obrera. Al mateix temps, l'enginyer Tomàs Domenech i Muntaner publicà: “Abastecimiento de aguas para saneamiento, y alumbrado eléctrico de Barcelona”, en que proposa la transformació en cooperativa del subministrament d'aquests serveis, per abaratir-ne els costos.

La creació del “Instituto de la Habitación Popular”, l'any 1915, per part de l'Ajuntament de Barcelona, no aconseguí cap resultat tangible, per la falta de recursos econòmics. S'optà per la solució intermitja de les cooperatives de vivendes, caixes d'estalvi, etc. El 1917 es constituí la “Asociación Inmobiliaria de San Pedro Mártir” per promoure la Ciutat Jardí Pedralbes. Menys èxit obtingué la promoguda per Eusebi Güell i per Gaudí a l'actual parc de la muntanya del Carmel.

Referent a la política de parcs de l'Ajuntament de Barcelona, aquesta s'organitzà a partir de les propostes del Pla Jaussely. El 1918 es creà la Direcció de Parcs Públics, que venia a substituir l'antic Servei de Jardins i que alhora, empenia la tasca de planificar i també la política d'adquisicions de terrenys amb aquesta finalitat. La filosofia era arribar al percentatge del 10% d'espais lliures. La ciutat havia de passar de les 17 hectàrees existents a començament de segle –l'únic parc existent era el de l'antiga Ciutadella-, a una previsió de 450 hectàrees. El Pla Rubió i Tuduri, que en fou el creador, planejà un seguit de parcs en corones successives, de menor a major, del centre cap a la perifèria, de forma radial, ordenada i jerarquitzada, amb un propòsit ornamental i de salut pública. En aquest període sorgiren els primers parcs de joc per a infants i, els primers equipaments cívics esportius per als adults, amb una clara finalitat de millorar la salubritat urbana i dels seus habitants.

Finalment, en aquesta etapa, s'inicien els Congressos de metges i biòlegs de llengua catalana –del 1913 en endavant-, que encara que aborden majoritàriament qüestions clíniques, hi podem trobar algun estudi referit a la higiene pública.

CONCLUSIONS

- 1/ El Noucentisme té una vessant socio-sanitària, centrada bàsicament en els municipis.
- 2/ La ciutat i els seus mots sinònims o derivats (urbanisme, urbanitat, civisme, ciutadania, civilitat), expressen els ideals de progrés, modernitat i cultura, consubstancials amb aquest moviment cívic.

- 3/ També els conceptes socials d'organisme, orgànic, organització, són aplicats als models de desenvolupament urbà i territorial, amb les seves aplicacions a l'àmbit socio-sanitari.
- 4/ Entre 1901 i 1925, Barcelona és converteix en el laboratori i paradigma de l'ideal noucentista de ciutat.
- 5/ Els aspectes de caire socio-sanitari hi tenen un paper primordial, però subordinat als objectius de caràcter econòmic i cultural.
- 6/ Durant la primera dècada del segle XX es produeix la gestació teòrica del Noucentisme, a través dels congressos sectorials promoguts per la societat civil. A la segona i tercera dècades es materialitzen les realitzacions, a través dels organismes públics i de les institucions cíviques.
- 7/ El balanç del binomi "ciutat i salubritat" en aquest període a Barcelona, és ambivalent, com a resultat d'una dependència politico-econòmica exterior i d'unes tensions econòmico-socials interiors, que es perllongaran durant tot el segle XX.

REFERÈNCIES

1. *El Noucentisme*. Biblioteca Milà i Fontanals nº 7. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1987.
2. *Noucentisme un projecte de modernitat*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1994.
3. Peran M, Suárez A, Vidal M, ed.: *Noucentisme i Ciutat*. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, Electa. Madrid 1994.
4. Solà-Morales I: *L'Exposició Internacional de Barcelona 1914 – 1929: Arquitectura i Ciutat*. Fira de Barcelona, Barcelona 1985.
5. Puig i Cadafalch J: *La Barcelona d'any a venir*. La Veu de Catalunya, 29 desembre 1900.
6. Puig i Cadafalch J: *A votar! Per l'Exposició Universal*. La Veu de Catalunya, 1 novembre 1905.
7. Léon Jaussely: Projecte guanyador del "Concurs del Pla d'Enllaços de la zona d'eixample de Barcelona i dels pobles agregats entre si i amb la resta del terme municipal de Sarrià i Horta" del 1905.
8. Roca F: "Prat i Barcelona" dins Història urbana del Pla de Barcelona, vol 2, Institut Municipal d'Història, Barcelona 1990.
9. Acadèmia d'Higiene de Catalunya: Primer Congrés d'Higiene de Catalunya, Temes oficials/Llibre d'Actes. Barcelona 1906.
10. Vidal i Guardiola M: "La Catalunya" 19 octubre 1907; 21 desembre 1907; 4 gener 1908; 8 febrer 1908; 1 agost 1908; 1 setembre 1908; 28 novembre 1908; 27 març 1909.
11. Vallès i Pujals J: "La municipalització dels serveis" Empori, vol 2, nº12 i 13; "Qüestions municipals" Publicacions de la Joventut Nacionalista, Barcelona 1909; "El gobierno de las ciudades en los Estados Unidos", La Catalunya, 12 juny 1909.
12. "Primer Congreso de Gobierno Municipal" s.p.i., Barcelona 1909.
13. Claramunt LI: "La pesta en el Pla de Barcelona". Institut Municipal d'Higiene, Barcelona 1933.
14. Roca F: "Cebria de Montoliu y la Ciencia Cívica". Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, 80. Serie Archivo Historico nº1: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears, Barcelona 1971.